

El carnestoltes tradicional de Cerdanya

1. Introducció

Els carnestoltes cerdans eren molt coneguts arreu al llarg del segle XIX i part del segle XX. De fet, molts dels personatges que hi participaven eren propis del Pirineu i, algun fins i tot, de la comarca.

Els carnestoltes tradicionals es mantingueren a la comarca fins a la Guerra Civil. A més, a les principals poblacions de la comarca tenien un caràcter més urbà, més refinat, i consistien en balls de màscares i rues, com era el cas de Puigcerdà.

Actualment, la vila de Bellver de Cerdanya està recuperant el carnestoltes tradicional del Pirineu seguint les indicacions del *Costumari tradicional* d'en Joan Amades.

De manera esquemàtica, els carnestoltes recuperats consisteixen en una rua, formada per una capçalera (timbalers i altres elements musicals, com una xaranga o quelcom de similar); el nucli, format pels personatges tradicionals, i les comparses, que tanquen la Rua. L'acte es clou en un foguera on es crema el rei Carnestoltes.

El carnestoltes bellverenc se celebra el dia en què era tradicional de fer-ho: Dijous Gras, però es torna a repetir dissabte per tal que els visitants de la vila també en puguin gaudir.

2. Origen i significats del Carnestoltes

Les festivitats del carnestoltes provenen de festes celebrades en l'antiguitat i són una barreja molt complexa d'elements de diferents representacions.

Segons el *Costumari* d'en Joan Amades, la figura central, el personatge del Carnestoltes, que admet moltes representacions diferents, com veurem amb els diversos personatges que es tracta de recuperar, és una combinació de tres grans grups de figures o subjectes.

El tipus més arcaic d'aquests tres individus, el que es podria qualificar de *geni*, bé pot recordar estats anteriors a la cultura agrícola, divinitats de pobles caçadors i pastors, i ser confós, més tard, amb els déus dels camps.

El segon, dels subjectes, que hom endevina en el fons del personatge que estudiem, sembla que generalment inclou la idea de

Enric Quílez i Castro, programador i president del Grup de Recerca de Cerdanya

l'hivernàs; però en algun moment també pot encarnar l'esperit del mal, abstractament. El trànsit d'una estació a l'altra, especialment de la tardor a l'hivern, sol comportar un augment de la mortalitat, la qual és més accentuada com més reculada és la civilització. L'home primitiu, mancat de tot principi higiènic, mal alimentat i mal vestit, hauria notat amb por l'estrall que la vinguda del fred feia tant en ell com en el bestiar i atribuïa el mal a la influència dels mals esperits o del dimoni, als quals calia combatre i expulsar. L'expulsió dels genis o esperits malèfics ha informat una bona part de les cerimònies i dels ritus de les societats primitives.

Cal, doncs, que cada any sigui renovat l'esperit de la vegetació un cop ha envellit als ulls del salvatge, i aquesta substitució del vell esperit per un altre de jove i vigorós es fa en la vigília de la florida dels vegetals, perquè ja trobin tota la ufanor que la juvenesa porta a dins. Aquest és el segon dels sentits del personatge del Carnestoltes.

La tercera representació provindria de confondre els conceptes del déu i del rei i de vincular-los en un ésser vivent: el cap de la tribu. Així, hom vincula la vida del país i la de la tribu, i molt especialment la de la vegetació en el seu rei o cabdill. Aquest havia de ser, per tant, ben jove i vigorós, car si emmalaltia o tenia alguna nafra, tot seguit es reproduïa en la vida del seu poble i quan esdevenia vell, del seu esgotament es contagiaven totes les funcions de la vida pública: es perdien les collites, els ramats es morien, els negocis públics es capgiraven en mal i, en fi, tota la vida del país se'n ressentia; per això calia matar el rei, que ja no servia per mantenir el país en estat de riquesa i substituir-lo per un altre de ben jove, el qual esperava la mateixa fi, si no moria abans per una altra causa.

Aquest és l'origen del costum de cremar el Carnestoltes. L'acte sacríleg, perillós, però necessari, de matar la divinitat exigia un anonimat curosament guardat i aquesta és una de les múltiples raons de les disfresses de tots els rituals des de l'alba del món.

3. Esquema del carnestoltes

La rua del carnestoltes es compon de tots els elements que desfilen seguint un itinerari urbà preestablert i que finalitza en una plaça o espai obert, on es representen algunes dels tradicionals balls típics d'aquesta època. La rua està formada per la capçalera, el nucli i les comparses, en aquest ordre. Les diferents parts de la rua estaran clarament diferenciades per un espai prudencial.

La capçalera és l'element que obre la rua i té un caràcter musical, ja sigui una xaranga, ja sigui una colla de timbalers o de grallers.

El nucli està format pels personatges tradicionals del Carnestoltes cerdà. Són els següents:

- El Rei / l'Alcalde del Carnestoltes
- El Rei dels Cornuts i els seus dos Assistents
- L'Home del Bosc
- Els Aucells
- El Casament de l'Espingueri (el Nuvi, la Núvia, el Pare i la Mare)
- Els Cenrers
- El Vidalot
- El Burricot o Rucall

- El Bou
- El Notari
- La Porquera
- L'Ós i el Caçador

Finalment hi ha les comparses, de nombre variable. Cada comparsa és grup de persones disfressades d'una temàtica comuna.

4. Representació

La rua del carnestoltes inicia el recorregut en un determinat punt i va resseguint el circuit preestablert mentre tracta de fer participar la gent dins de la festa. Per a aquest efecte, la rua s'anirà parant en punts singulars del recorregut per representar petites escenificacions. El recorregut finalitza en una plaça o espai obert on s'executen alguns dels balls tradicionals d'aquestes festes, acompanyats musicalment per l'acordió i, opcionalment, per algun instrument més.

Els balls en qüestió poden ser:

- El ball de l'Ós
- El ball dels Aucellets
- El ball del Tio Fresco
- El contrapàs cerdà

Finalment, el rei Carnestoltes és cremat a la foguera.

5. Els personatges del nucli

- El Rei / l'Alcalde del Carnestoltes

Personatge central del carnestoltes, és qui fa el parlament a l'ajuntament. Està casat amb la Porquera i ha d'anar vigilant que el notari no la hi prengui.

Va llençant confeti de tots colors.

El Rei dels Cornuts

L'Home del Bosc

- El Rei dels Cornuts i els seus dos Assistents

Vilatans acabats de casar que desfilen portant un pendó fet de saca amb unes banyes al capdamunt. El Rei dels Cornuts és el casat més jove i els dos Assistents, els que el precedeixen en ordre de casament. El Rei dels Cornuts porta una vara de boix. Els joves solters han d'intentar aconseguir la bandera (guerra de la bandera) i el Rei dels Cornuts i els seus Assistents han de tractar d'impedir-ho. La bandera està feta amb teixits de saca.

- L'Home del Bosc

Personatge d'aire misteriós, vestit de sac amb una sèrie de motius vegetals (branques, fulles, herba, heura, palla, escorça, molsa, figues seques) i animals (closques de cargol) enganxades al vestit. Els elements decoratius van cosits al vestit de manera atapeïda. Així, no resta espai entre ells, de manera que la roba en si queda tapada.

L'Home del Bosc porta la cara pintada de verd fosc i duu un bastó de fusta fet d'una branca. Representa els éssers màgics de la natura. Pot anar acompanyat d'altres personatges similars, com ara els Aucells.

Aquesta disfressa recorda éssers mítics relacionats amb cultes naturalistes del bosc i de la vegetació en general, possiblement el rei del bosc o el geni de la vegetació, que havia de posseir per als seus adoradors el poder màgic de fer fructificar els arbres i produir l'esplet en les collites.

L'Home del Bosc porta al cap com un cucurull fet d'herbes que se li estén darrere del clatell, fins una mica més avall de les espatlles. Porta a la mà, també, una gaiata consistent en un bastó sense polir, com a signe d'autoritat. Va llençant confeti de color verd.

- Els Aucells

Personatges disfressats d'aus, recoberts amb plomes que poden acompanyar l'Home del Bosc.

- El Casament de l'Espingueri (el Nuvi, la Núvia, el Pare, la Mare)

Mascarada que representa el Casament de l'Espingueri (Espingari o Estingari) de manera grotesca, que descriu una cançó que serveix d'argument i de guió a la facècia. Hi surten els nuvis vestits estranyament, ella acompanyada de la mare, que simula ser un ase o a voltes el rocall, i ell va amb el pare, que unes vegades simula ser un subjecte vestit a tall de cavall i d'altres de bou.

Els protagonistes van vestits de manera com més grotesca millor, i més o menys adient amb la pintura que la cançó fa del vestit de la núvia. Durant l'acció, fan veure com si agafessin mosques al vol i se les mengessin.

La cançó té una certa recobla durant la qual hom repeteix nombroses vegades el mot *espingueri*, aplicat al pare de la protagonista (que no surt a l'escena). Sobretot durant en cant de la tornada, els ballaires salten tan amunt com poden i es lliuren a botre i a saltar fent gala de gran lleugeresa.

Antigament, mentre saltaven feien gestos poc polits i àdhuc indecorosos. Cal tenir en compte que la idea d'espingar inclou la idea de saltar i per tant el qualificatiu *espingueri* comporta el sentit saltador.

Es requereix acompanyament musical per a la *Cançó de l'Espingueri*.

Quadre central del Casament de l'Espingueri

L'espingueri té una filla
que és més negra que el carbó.
Ell bé prou que vol casar-la;
ningú l'hi volia, no.
Ja la porten a la fira,
a la fira del Masnou;
tota la gent se la mira,
ganyotes li fa tothom.
Passa un xato, guenyo i manco,
geperut i camatort.
—Jo bé prou m'hi casaria
si li dèssiu un bon dot.—
Per faldilles una sàrria,
per gipó un sarriot,
per camisa una estora,
per enagos un cabassot,
per sabates una teula,

per mitges un estopot,
per cintes una cordota
i per manto un mal sacot,
per corona un forc de cebes,
per flor d'«azahar» un allot.
Unes bodes volen fer-ne
que se'n parli a tot el món.
A l'església de seguida
abans no surti el rector.
El convit que varen fer-ne
ja us l'explicaré jo:
en van agafar una mosca
i la varen rostir al foc;
la núvia es menjà les ales,
el nuvi el caparrot,
i l'altra gent del convit
van menjar l'altre trossot ¹.

Lletra de la Cançó de l'Espingueri

NOTA: en la versió cerdana, el cinquè vers, "a la fira del Masnou", era substituït per "esperant trobar casador".

- Els Cenrers

Personatges barbuts i amb bigoti, vestits amb parracs que porten una o diverses esquelles grans al coll i a la cintura. Porten a l'esquena un sac gran ple de cendra o de confeti blanc que llencen als badocs. Porten la cara emmascarada. Tenen una certa tendència a espantar les criatures.

Els Cenrers

- El Vidalot

El Vidalot figurava ser doble. Anava vestit mig d'home mig de dona, amb faldilles per sota les quals li sortien les calces d'home i amb gipó de dona, i al damunt un gec. Duia un mocador lligat al cap i al damunt un barret de copa; a la mà portava un bastó de senyor i a l'altra, un ventafocs. Tenia dues cares: una d'home, amb llargs bigotis i barba d'estopa, i l'altra figurava ser de dona. Sembla que antigament aquest estrany personatge havia estat figurat per un home que tractava d'imitar les dues figures i es comportava, ara amb la gravetat d'un senyor ara amb lleugeresa i bullícia d'una marmanyera. Unes vegades empaitava els qui el molestaven amb el bastó, a tall d'home, i d'altres amb el ventafocs, com una dona. Quan feia el paper d'home parlava amb veu forta i vibrant i quan volia figurar que era una dona l'estrafeia i parlava amb veu prima i aguda.

L'origen d'aquest peculiar personatge androgin l'hem de cercar, potser, en els gals, que creien que Mitras presidia les constel·lacions i el representaven per un ésser hermafrodita. L'adoraven com a principi de la calor, de la fecunditat i de les influències bones i dolentes.

- El Burricot o Rucall

Personatge vestit d'ase, amb una testa de l'animal al cap. Pot cantar la Cançó del Burricot.

El seu testament està redactat en un llenguatge molt agut i molt groller.

El burricot quan se'n va al bosc,
ell s'enfangava, ell s'enfangava.
El burricot llença un gran crit:
—Mare, en sóc *muerto*,
però abans jo no moriré
un testament en faré
per als qui m'aimen.
La meua carn la deixo als corbs
perquè s'afartin;
la meua pell als timbalers
per a fer timbales;
els meus ossos als flauters
per a fer flautes;
els meus ungles als segadors
per a fer didales¹.

Lletra de la Cançó del Burricot

Personatge del Burricot o Rucall

M. 63. J.

El bur-ri-cot quan se'n vaal bosc.
 El bur-ri-cot quan se'n vaal bosc, ell s'en-fan-
 ga-va, ell se'n-fan-ga-va, li-rom, li-rom ba,
 ell se'n-fan-ga-va, li-re-ta, li-ra.

Partitura de la Cançó del Burricot

- El Bou

Personatge en forma de bou format per dues persones que empaita les dones i els nens. També es pot fer amb una sola persona caracteritzada de bou. La presència del bou al carnestoltes pot ser una persistència d'algun antic ritus dionisiac.

- El Notari

Porta abric, barret i un gran llibre sota el braç. Va passant per les cases i les botigues demanant les coses més inversemblants i la gent li dóna, no el que demana, sinó el que li ve de gust.

- La Porquera

Home vestit de dona, amb roba espellingada, una caputxa al cap i amb les galtes vermelles. Porta també una escombra. És la dona del Carnestoltes però acompanya el Notari, que, mentre aquest distreu la gent demanant-los coses estrafolàries, ella fa veure que escombra però ho regira tot. També pot empaitar algun badoc amb l'escombra. El Notari pot prendre la Porquera i tractar de fugir; llavors el Rei del Carnestoltes l'ha d'empaitar fins que la recupera i dóna cops de sarró al Notari.

- L'Ós i el Caçador

Personatge disfressat d'ós, pelut, amb la cara pintada de negre, que desfila a la rua seguit d'un personatge caracteritzat de caçador. Tots dos junts ballen el ball de l'Ós, que representa la cacera d'aquest animal. La simulació de la cacera de l'ós, pròpia en uns indrets

La Porquera

de la Candelera i en uns altres del Carnestoltes, representa la mort de l'Hivernàs, simbolitzat i encarnat per l'ós. Hi ha variants catalanes d'aquesta representació en què l'ós ressuscita i hom fa veure que l'afaita i el fa ballar, com succeeix en alguns indrets del Rosselló. Si la bèstia ressuscitava, la seva mort era només aparent i, per tant, no es conjurava la seva malignitat. La figuració sembla més pròpia del geni, el qual hom feia reviure un cop mort.

- El ball dels Aucellets (Ocellets)

A la plana cerdana, la fadrinalla ballava el ball dels Aucellets. S'aplegaven en parelles, encarrats l'un amb altre, i saltaven tan amunt com podien mentre feien anar els braços intensament endavant i endarrere per donar-se aire. A cada tres salts feien un giravolt. El ball requereix una certa resistència física, ja que cansa fàcilment. Solia implicar un concurs entre la fadrinalla per veure qui era capaç d'aguantar més estona ballant. Els ballaires es guarneixen amb branquetes i brots vegetals que es disposen al voltant del cap com si portessin els cabells a collibè; se'ls fan aguantar amb cordills, que dissimulen amb la barretina. Evidentment, la perruca vegetal es va desfent amb els salts i també concursa qui triga més a perdre-la. Hi havia també una variant més suau del ball, dirigida per un personatge que portava una llarga cua de guilla rematada amb un cascavell. Saltava tant com podia per fer dringar el cascavell com més millor. Els companys feien tot el que podien per arrencar-li la cua i prendre-la-hi. Si ho aconseguïen, fugien tan lluny com podien.

Partitura del ball dels Aucellets

El ball del Tio Fresco, o de Tio

El tio consisteix en una llarga filera de ballaires, els uns darrere els altres; duen la camisa fora de les calces i una candela o un altre combustible amb què procuren encendre el paper del ballaire més immediat. El ballaire que s'ha deixat cremar el ninot queda fora de concurs i ha d'abandonar el joc. El del seu darrere avança fins que ha cobert el buit. No es dóna el ball per acabat fins que només queda un sol ballador: aquell a qui no s'ha pogut encendre el paper.

Una festa reeixida

Cal remarcar, per acabar, que aquesta festa té molta vitalitat a Bellver i que cada cop s'estan recuperant més personatges, balls i tonades. La gent de la vila s'ho pren molt seriosament i per a ells és tot un honor participar en el Carnestoltes, ja que ho veuen com una antiga tradició de la qual són partícips. L'única cosa per lamentar, potser, és que la festa té poc ressò mediàtic en comparació d'altres carnestoltes, potser més vistosos però menys tradicionals o nostrats.